

ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

İMAM-I AZAM VE BİRLİKTE YAŞAMA HUKUKU

المؤتمر الدولي للإمام الاعظم وحقوق التعايش السلمي

International Ebu Hanifa and Cohabitation Law Symposium

SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ

Editör: Yrd. Doç. Dr. Abdullah ACAR

07-08 Mayıs 2015

ESKİŞEHİR-TURKEY

**ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ**

Sayfa Tasarım

Erőahin Ahmet AYHÜN

Kapak Tasarım

Emin ALBAYRAK

Baskı

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi

Aralık 2015

İletişim

Meőelik Kampüsü 26480

Odunpazarı-ESKİŞEHİR

Tel: 0 222 217 57 57

Fax: 0222 217 57 58

Web: <http://ilahiyat.ogu.edu.tr>

II. OTURUM / 16.30-18.30

TARİHTE BİRLİKTE YAŞAMA ÖRNEKLERİ

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Kadir DEMİRCİ¹

HANEFİLERİN HADİSLERİ TERCİHLERİNDE FARKLI KÜLTÜR VE ŞARTLARI DİKKATE ALMALARI

Prof. Dr. Ali ÇELİK²

Muhterem hâzırın, sempozyumun ana başlığı “*İmam-ı Âzam ve Birlikte Yaşama Hukuku*” olduğuna göre, önce Hz.Peygamber (s.a.v) ‘den İmam-ı Âzam Ebû Hanife hazretlerine kadar geçen zaman dilimini hatırlatarak, târihi arka planı görerek konuyu işlemeye çalışacağım.

Malumunuz, Hz. Peygamber (s.a.v) MS.VII. asırda Hicaz bölgesinde yirmüç yıllık bir zaman dilimi içinde risâlet görevini ifâ ettiler. Yüce Allah’tan aldığı ilâhî emirleri tebliğ ettiler. Cenâb-ı Hakk’ın kendisine verdiği tebliğ görevinin yanında beyan göreviyle vahyedilen âyetlerinin nasıl anlaşılacağını ve hayata nasıl intikal ettireceğini en güzel bir şekilde (üsve-i hasene) olarak açıkladılar.

Hz.Peygamber(s.av)’in tebliğine muhatap olan sahâbe-i kiram, Peygamberimizin peygamber olduğunun farkındaydılar. Bundan dolayı Efendimizin sözlerini, fiillerini, takrirlerini son derece dikkatli bir şekilde takip ediyorlar, öğreniyorlar ve öğrendiklerini yaşamaya çalışıyorlardı. Fakat Efendimizin bu tebliğâtını öğrenip uygulama konusunda sahâbe arasında farklı anlayış biçimlerine sahip olanlar da bulunuyorlardı. Sahâbe içinde öyleleri vardı ki, **Abdullah bin Abbas**, **Abdullah bin Ömer**, **Enes bin Mâlik** ve **Ebû Hüreyre** gibi, Hz.Peygamber’e

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

² ESOĞÜ İlahiyât Fak. Hadis ABD Öğretim Üyesi

uyuma, O'na ittiba etme konusunda birebir benzemeyi, TEŞEBBÜH'ü esas almışlardı. Yine öyleleri vardı ki, Hz.Ömer, Hz.Ali, Hz. Âişe-i Sıddıka ve Abdullah bin Mesûd gibi Hz.Peygamber'in söz ve fiillerinin neden ve niçinini sorguluyorlar, Efendimiz bu sünnetini nerede, hangi ortamda, niçin hangi sorunu çözmek veya hangi sünnete teşvik için yapmıştır araştırıyorlar ve o gayenin tahakkuku için yapması gereken şeyleri yapıyorlardı. Bu anlama şekli Kur'an'da (لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة) âyetinde ifade edilen TEESSÎ/prensip çıkarma diyebileceğimiz anlayışı benimsemişlerdi. Ama hiçbir sahâbi diğer sahâbiyi farklı anlayışından (teessî-teşebbüh) dolayı tenkid etmiyordu. Eğer neden böyle yapıyorsunuz diye sorulacak olursa, "Ben Rasûlullah (s.a.v)'i böyle gördüm" ya da "Rasûlullah (s.a.v)'den böyle işittim" demekle yetiniyorlardı. Veya konu problem teşkil edecek seviyede ise, bizzat gidip Rasûlulla(s.a.v)'e arz ediyorlardı.

Hz.Peygamber(s.a.v)'in risâleti boyunca, Medne'de kurulan İslam site devleti İslam hızla yayılıyordu. O vefat ettiklerinde İslamiyet tüm Arabistan yarımadasına hakim olmuştu. Efendimizin vefatlarını mütâkip hulafa-i râşidin döneminde de İslâmî fetihler durmamıştı. Dördüncü halife HZ. Ali (r.a)'ın şehâdetleri sırasında İslâm coğrafyasının sınırları:

Doğuda →Horasan;

Batıda →Trablusgarb;

Kuzeyde → Kafkasya'ya kadar genişlemiştir.

Emevîler dönemine (661-750) gelindiğinde;

- Hicrî 56/676 yılında İslâm'ın sancağı Semerkand'a

Hicrî 96/714 yılında ise, İlâ-yı Kelimetullah için yola düşen İslâm askerlerini, Çin Seddi'ne ulaştı.

- Batı istikâmetinde ilerleyen diğer ordu birlikleri ise, Kuzey Afrikayı baştan başa fethederek (93/711 tarihlerinde Târik bin Ziyad'ın öncülüğünde bugünkü İspanya'ya (Endülüs) geçmişler, ve bir iki sene içinde aldıkları emâneti, Prene Dağları'nın eteklerine kadar götürmüşlerdir.

Farklı kültür havzalarındaki mesela İskenderiyye Felsefe Okulu ile Yunan Felsefesi-Hıristiyan kültürü; Cundişapur Felsefe okuluyla Hind kültürü, Pers/İran ve Mazdek kültürü İslâm Coğrafyası içine dahil olmuştur.

Fethedilen bu coğrafyadaki Müslümanlar, İslâm'a dair bilgilerini, bölgeye giden sahâbîler vasıtasıyla öğreniyorlardı. Pegamberimizin vefatını müteâkıp daha ilk halife Hz. Ebû Bekir döneminden itibaren Sahâbe'nin ileri gelenleri de Mekke ve Medine dışına çıkarak fethedilen bölgelerde İslâm'ı ve onun hükümlerini öğretmeye çalışıyorlardı. "Muallimler grubu" diyebileceğimiz bu sahâbîler, buldukları bölgelerde Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'in sünnetini insanlara öğretmeye çalışıyorlardı. Yukarıda zikrettiğimiz sahabe arasında görülen Kur'an ve Sünneti anlama biçimleri, onların gittikleri bölgelerde de bir okul halinde tezâhür etmeye başlamıştı. "Bunlar, etraflarında kurdukları ders halkaları ve yetiştirdikleri öğrenciler sayesinde daha sonraki nesillerde genişleyerek gelişecek olan bir ilmî ve fikrî faaliyet başlatmışlardı. Özellikle Küfe ve Basra Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde kurulmuş iki şehirdi ve İbn Mes'ûd, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ammâr b. Yâsir, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muğîre b. Şu'-be, Enes b. Mâlik, Huzeyfe b. Yemân, İmrân b. Husayn ve daha birçok sahâbî buraya yerleşmiş, Hz. Ali'nin Küfe'yi hilâfet merkezi yapmasıyla Irak daha da büyük bir önem kazanmıştı."³

"Sahâbe döneminde bir anlama biçimi ya da kanaat olan bu farklı anlama biçimi, daha sonra özellikle hicrî birinci yılın sonunda yavaş yavaş kendisini iyice hissettirmeye başlamıştı. Sahâbe arasında görülen TEESŞİ'yi ve TEŞEBBÜH'ü esas alan anlayışlar, sonraki dönemlerde kendi sınırlarını belirlediler ve EHL-İ HADİS VE EHL-İ RE'Y şeklinde iki farklı anlama metdolojisi meydana geldi.

Emevîler devrinde Medine ekolü - Küfe ekolü veya Hicazlılar-Iraklılar şeklinde bir ayırım içinde kendini gösteren fikhî gruplaşma, II. yüzyıldan itibaren daha çok ehl-i hadîs ve ehl-i re'y olarak anılmaya başlanmış, bu ayırım farklı fıkıh, kelâm ve felsefe ekollerinin, hatta tasavvufî temayüllerin ağırlık kazandığı dönem ve bölgelerde farklı tanım ve kapsamlar kazanmakla birlikte asırlar boyunca devam etmiştir.⁴

³ Öğüt,Sâlim., DİA, X,508, "Ehl-I Hadis" mad.

⁴ Öğüt,Sâlim., a.g.e., göst.yer

“Ehl-i Re’y ve Ehl-i Hadis, Kitap, Sünnet ve sahâbe icmânının kaynak olarak kullanılması hususunda hem fikirdir. Esas itibâriyle iki ekol arasındaki tartışma, aklın fıkha (nakle) müdâhil olup olamayacağı ve hadislerin değerlendirilmesi noktalarında yoğunlaşmaktadır. Bir başka ifadeyle ehl-i Re’y ile ehl-i Hadis arasındaki ihtilaf, hadislerin kritiği ve Ehl-i Re’y’in fikhî kıyası geniş olarak kullanma çerçevesindeki bir ihtilafdır.(..) Ehl-i Hadis, zannî de olsa, nasslara dayanmayı kıyas’a tercih ederken, Ehl-i Re’y kıyâs’ı zannî nasslara tercih etmektedir. Rey taraftarları nasların sınırlı, olayların ise sınırsız olduğu olgusundan hareketle, Kur’an ve Sünnette her meselenin hükmünün bulunamayacağını, bundan dolayı şahsî re’y ve içtihadın gerekli olduğunu savunmuşlardır. Ehl-i Hadis mensupları ise, yalnızca nasslara bağlanıp akli istidlal yollarına baş vurmaya kabul etmemişler, re’y ile faaliyette bulunmayı bid’at sayıp hoş karşılamamışlar, kendilerine Kur’an’da çözüm bulunmayan bir problem geldiğinde sünneti araştırmışlar, onda da çözüm bulamadıkları takdirde problem hakkında hiçbir açıklama yapmadan beklemişlerdir.”⁵

İşte sempozyumumuza konu olan Ebu Hanife hazretleri ve onun ictehad sisteminin merkezini Ashâbu’r-Re’y/ Ehl-i Re’y merkezi olarak bilinen Kûfe teşkil ediyordu. Çünkü Hicaz bölgesine göre Kûfe, çok uluslu ve çok kültürlü bir yapıya sahipti. “Kûfe’nin kurulduğu bölge başta Araplar, İranlılar ve Bizanslılar olmak üzere din, dil, ırk ve kültür bakımından oldukça farklı gruplar tarafından paylaşılmakta idi. Ayrıca şehrin inşâ aşamasında hem de ilerleyen dönemlerde farklı etnik kökene sahip pek çok insan buraya göç etmiştir.”⁶ İslâm düşüncesi üzerindeki Helenizm tesiri, bilhassa Irak’ta, en başta da Basra ve Kûfe’de, daha sonra da görülmektedir.”⁷

⁵ Abdükadir, Ali Hasen., Nazratün âmetün fi Târîhi’l-Fıkhî’l-İslâmî, Kahire,1965,s.220-223’ten naklen Koşum, Adnan., *Akıl(Re’y)-Nakil(Eser/Hadis) Ayrışmasının Fikhî Boyutları*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,Sayı:12, Ekim,2008,s.88-89

⁶ Kahraman,Hüseyin., Kûfe’de Hadis,s.13

⁷ Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri,s. 230’dan naklen Kahraman,Hüseyin., a.g.e.,s.147

Ehl-i Re'y'in merkezi olarak Kûfe şehrinin kabul edilmesinin sebeplerinden en önde geleni şüphesiz, böyle bir sosyal ve kültürel yapının hakim olmasıdır. Ortaya çıkan problemlerin çözümü için, nasların anlaşılıp yorumlanmasında pek çok alternatif düşünceye ve bu düşüncelerin kendine has özel metodolojisin ortaya konmasına ihtiyaç bulunmaktaydı.

Başta Ebû Hanîfe olmak üzere Hanefî fakihlerinin ictihadlarına konu olan hadisleri tercih ve yorumlarında böyle bir arka planın mevcudiyeti, dikkate aldıkları temel prensipler açısından önemliydi. Bu prensipleri hatırlayacak olursak bunları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. Kur'an'a uygunluk
2. Sünnete uygunluk (Mütevâtir-Mâruf ve meşhur sünnete aykırı olmamak)
3. Akla uygunluk
4. İnsâna verilen değer
5. Maslahata uygunluk
6. Maksada Uygunluk
7. Örfü Uygunluk
8. Zamanla ortaya çıkan gelişmelere/farklı sosyo-kültürel durumlara uygunluk

Hanefî fakihler, hüküm istinbâtında “**haber-i vahidleri**” bu temel prensipler çerçevesinde değerlendirilmek suretiyle ictihadda bulunmuşlardır. Görüldüğü gibi bu temel prensipler, bize Hanefîlerin hadisleri değerlendirmede **sened merkezli değil, metin/muhteva merkezli** bir yol izlediklerini göstermektedir. Zikredilen bu prensiplerin her biri doğrudan **metinle/muhtevâ** ile ilgilidir. Hadisleri değerlendirmede muhteva merkezli yaklaşım, Ebû Hanîfe'nin en belirgin özelliğidir. Bu âdetâ bir iç tenkidir. İşte bu iç tenkidi sağlayan prensiplerden biri de, “farklı sosyo-kültürel durumların dikkate alınması” durumudur. Hanefî fakihlerinin dikkate aldıkları diğer hususlar: Nasların izin verdiği ölçüde aklî muhake-

meye önem vermek ve özellikle Ebû Hanîfe hazretlerinin ortaya çıkan problemleri/meseleleri talebeleriyle uzun uzun tartışması yani İstişâre'ye önem vermesi ifade edilebilir.

Bu noktada Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbâtındaki deliller hiyerarşisi şöyle tespit edilmiştir:

Kitap→ Sünnet→ İhtilafsız Sahabe Telakkisi/İcma→ Sahabe Kavli→ Kıyas→ İstihsan→ Örf

Ebû Hanîfe hazretleri bunu şöyle açıklar: “Allah’ın kitabında olanı alırım. Onda bulamazsam Rasûlüllah’ın sünnetinde olanı alırım. Eğer Allah’ın kitabı ve Rasûlüllah’ın sünnetinde bulamazsam, Rasûlüllah’ın ashabından görüşlerinden dilediğimi alırım, dilediğimi terk ederim. Onların görüşlerinin dışına çıkmı başkasına gitmem. Ama iş, İbrâhim, Şa’bî, İbn Sîrîn, el-Hasen, Atâ, Saîd bin el-Müseyyeb ve bunlar gibilerini görüşlerine gelince, onların ictehad ettikleri gibi ben de ictehad ederim.”⁸

Biz burada konumuz gereği farklı kültür ve şartları dikkate alarak hadisleri tercih ve yorumlamanın ne anlam ifade ettiği üzerinde duracağız. Bu husus, yukarıda kısaca zikrettiğimiz Hanefî fukahâsının dikkate aldıkları temel prensiplerden “Zamanla ortaya çıkan gelişmelere/farklı sosyo-kültürel durumlara uygunluk” prensibine tekâbül etmektedir.

Yani, nassın zâhirî manasını, değişen şartları dikkate alarak yorumlamak. Bu yorumlama biçiminde, hüküm istinbad edilecek konuda ilgili nassın anlaşılmasında nass'ta işaret edilen maksadın/mâsîd'in ve vesâilin tespiti önem arz etmektedir. İlgili bazı örnekler görelim:

1-İcâre Akdinin Kıyas Yoluyla Hükme Bağlanması

⁸Bağdâdî, Tarih-I Bağdad,XV,504

Ebû Hanîfe'nin Hicaz bölgesinde bilinmeyen, fakat Sûriye'de yaygın olan "icâre akdi"ni, kıyas yoluyla hükme bağlaması üzerine, kendisine itirazda bulunmuş ve bu şekildeki kıyaslarıyla hududu aştığı şeklinde ikaz edilince o, Hicaz ve Suriye bölgelerinin aynı olmadığından, şartların değişik olduğundan bahsederek, değişen ve gelişen şartlar karşısında gelişmelere mâni olmanın, Allah'ın emirlerine ve Hz. Peygamber'in hadislerine karşı gelmek olduğu şeklinde cevap vermiştir. Bu konuyu değerlendiren **Sava Paşa**, şöyle açıklar:

"İcâre akdi, Hicaz'da mâlum olmayan bir husustu. Zira, Hicaz'da her ferдин malı olarak bir dükkanı, veya bir evi mevcut bulunur, Mekke'de olsun Medine'de olsun, yabancı, şehir namına misâfir edilirdi. Hatta bu iki şehirde de misâfir ağırlamak için hususi memuriyetler ihdâs edilmişti.

Halbuki Suriye'de icâre akdi fazla taammüm etmiş bulunduğundan dava mevzularının ekserisini icâreden mütevellit dâvâlar teşkil etmekte idi. İmâm-ı Âzam, kat'i bir vuzûh ile, bir şeyin bey'i ile o şeyin intifâının bey'i hususlarının yek diğerine müşâbih bulunduğunu, yani bir şeyden mâlikiyet dolayısıyla husûl bulacak intifâın, o şeyi muvakkaten istîmâl dolayısıyla hasıl olacak intifâın aynı olduğu kâidesini tesis eyledi. Böylelikle Kıyas yolu ile, icâre akdine bugünkü mevzuat-ı kânûniyenin en mükemmel bir şeklini izâfe ederek, mezkur akdi kanunileştirmiş oldu.

Numan tarafından bu suretle hallolunan birçok mesâil, tâbiîn'in yaşlılarının kalplerini şüphe ile doldurmak suretiyle, nazar-ı dikkatlerini çekmekten hâlî kalmadı. **İmâm Karânî**, İmâm-ı Âzam'ın tercüme-i hâline dâir, yazmış bulunduğu eserinde (Mîzân'da) İmâm Muhammed'e atfetmek suretiyle bildirdiğine göre, tâbiîn bu hususta İmâm Âzam'ma mürâcaat ederek, (Kıyas) yolunun hududunu aştığını ve haddinden fazla tevsi eylediğini şikâyet ederek, ashab zamanında (Kıyas)'ın kendi tarafından verilmiş fetvalar derecesinde geniş mânâda alınmadığını izah ettiler. Ebû Hanîfe bunlara cevap olarak, içinde yaşadıkları Bağdat şehrinin vaziyetiyle, vaktiyle Medine şehrinin vaziyeti aynı olmadığını, nüfusun artmış ve tekâsüf eylemiş bulunduğunu, binâenaleyh İslâm kanun vaz'ının gayet mu'tedil ve kesir muâmelât muvâcehesinde kaldığını, bunlara bir hal şekli bulunmaması keyfiyetinin, İslâm cemiyetinin ilerlemesine mâni olacağını anlatarak, terakkiyâta

set çekmenin Allah'ın emirlerine ve Peygamberin hadislerine karşı gelmek demek olacağını izah eyledi.”⁹

2- Savaştan Önce İslâm'a Davet Etmek

İbn Abbas(r.a)'da şöyle nakledilmiştir:

“Rasûlüllah (s.a.v) hiçbir kavimle, onları İslâm'a davet etmeden savaşmamıştır”¹⁰

Aynı hadisin Talha(r.a)'dan gelen rivâyeti şöyle:

“Rasûlüllah (s.a.v) müşriklerle, onları İslam'a davet etmeden savaşmamıştır”¹¹

Bu konuda İmam Muhammed'in fetvası şöyledir: İslam'a davet edip etmemekte serbesttirler. İsterlerse **inzar ve iz'ar** (savaş için ma'zeret) kabilinden davet edebilirler. Belki de matlup olan budur. Ancak önceden davette, Müslümanlar için bir **zarar söz konusu** olabilir. O yüzden dâvet etmeden savaşmalarında bir beis yoktur.¹²

Mezkur hadisleri şöyle yorumlar:

⁹ Sava Paşa., İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd, Kitabevi yay.İst. I,92-93;Ayrıca bkz. Mebcut, XV, 74-75

¹⁰ Musannef İbn Ebî Şeybe,VI,476,ha.33067;Müsned-i Ahmed,III,486,ha.2051; Şerhu Siyer-i Kebir, I,77

(عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «مَا قَاتَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَوْمًا حَتَّى يَدْعُوهُمْ»=)

¹¹ Şerhu Siyeri'l- Kebir, I,77,ha.61

(وَعَنْ طَلْحَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَا يُقَاتِلُ الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يَدْعُوهُمْ»=)

¹² Şerhu Siyeri'l- Kebir, göst.yer.

فَإِنْ بَلَّغَهُمُ الدَّعْوَةَ فَإِنْ شَاءَ الْمُسْلِمُونَ دَعَوْهُمْ دُعَاءَ مُسْتَقْبَلًا عَلَى سَبِيلِ الْإِعْذَارِ وَالْإِنذَارِ، وَإِنْ شَاءُوا قَاتَلُوهُمْ (= بَعْدَ دَعْوَةٍ لِعَلْمِهِمْ بِمَا يُطْلَبُ مِنْهُمْ. وَرَبَّمَا يَكُونُ فِي تَقْبِيهِ الدَّعَاءِ (30 ب) ضَرَرٌ بِالْمُسْلِمِينَ، فَلَا بَأْسَ بِأَنْ يُقَاتَلُوا مِنْ غَيْرِ دَعْوَةٍ) ۞

“Hz. Peygamber (s.a.v) o zaman İslâm’ı onlara tebliğ eden ilk kimseydi. Onların çoğu neye davet ettiğini bilmiyorlardı. Bunun için İslâm’a davet öne alındı

İbrahim en-Nehâî’nin: “Deylemlilerin” İslâm’a davet konusu sorulunca: ”Onlar, davet edildikleri şeyi biliyorlardı” Bu ifade ile zamanımız, Hz.Peygamber (s.a.v) zamanına göre hüküm açısından farklıdır demek istiyor.” dediği nakledilmiştir. ¹³

3. Şartları Dikkate Alarak Hadisin Zahirinin Dışında Yorumlayarak Hüküm Vermesi Hk.

Bu konuda “hurma ve kuru üzüm nebizlerinin karıştırılarak içilmesi hakkındaki hadisler ”in yorumunu önek olarak verebiliriz:

Aşağıdaki hadislerin zâhirî manasından anlaşıldığı üzere kuru üzümle kuru hurmayı ve koruk hurma ile kuru hurmayı karıştırmak nehyedilmiş; bunların nebizlerinin ayrı ayrı içilmesi istenmiştir.

Ebû Saîd (r.a)’den nakledilmiştir: “-Rasûlüllah (s.a.v) bize kuru üzümle kuru hurmayı ve koruk hurma ile kuru hurmayı karıştırmamızı yasak etti” demiştir.

Başka bir rivâyette Rasûlüllah (s.a.v)’in şöyle dediği nakledilmiştir: “-Sizden her kim nebîz içecekse, onu tek başına kuru üzüm olarak yahut tek başına kuru hurma veya tek başına koruk olarak içsin!” buyurdular.¹⁴

Benzer bir rivâyet, Câbir (r.a)’den nakledilmiştir: "Rasûlullah (s.a.v) kuru üzümle hurmanın, taze hurma ile hurmanın karıştırılmalarını yasakladı ve dedi

¹³ Şerhu Siyeri'l- Kebir,I,78

إِنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَوَّلُ مَنْ جَاءَهُمْ بِالْإِسْلَامِ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ، وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ يَعْلَمُ أَنَّهُ إِلَى مَاذَا (= يَدْعُوهُمْ. فَلِهَذَا كَانَ تَقْدِيمُ الدُّعَاءِ. وَهَكَذَا نُقِلَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ أَنَّهُ سَأَلَ عَنْ دُعَاءِ الدَّبَلِمْ فَقَالَ: قَدْ عَلِمُوا الدُّعَاءَ، يُرِيدُ بِهِ أَنَّ زَمَانَنَا مُخَالَفٌ لِرَّزْمَانِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي هَذَا الْحُكْمِ

¹⁴ Müslim eşribe, 16-21..vb

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ " أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ التَّمْرِ وَالرَّيْبِ أَنْ يُخْلَطَ بَيْنَهُمَا ، يَعْنِي (= فِي الْإِنْتِبَازِ " . وَزَيْدٌ فِي رِوَايَةٍ أَنَّهُ قَالَ : مَنْ شَرِبَهُ مِنْكُمْ فَلَيْسَتْ رُبُهُ زَبِيْبًا فَرْدًا ، وَتَمْرًا فَرْدًا ، وَبُسْرًا فَرْدًا

ki: "Kuru üzümle hurmayı, koruk hurma ile olgun hurmayı karıştırarak birlikte nebiz kurmayın."¹⁵

Hattâbî, sözü geçen karışımların yasaklandığını ifâde eden Câbir (r.a)'dan nakledilen hadis hakkında şöyle diyor: "Ulemeden birçoğu mevzumuzu teşkil eden bu hadis-i şerifin zahirine sarılarak sözü geçen karışımların sarhoşluk verici olmasalar bile yine de içilmelerinin haram olduğuna hükmetmişlerdir. Bu karışımları içmenin haram sayılması için sarhoşluk verici hale gelmelerini şart koşmamışlardır.

Atâ ile Tâvûs, İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, İshak ve hadis âlimlerinin tümü bu görüştedirler. Şafî ulemasının ekserisi de bu görüştedir.

Bu görüşte olan âlimlere göre, henüz sarhoşluk verecek derecede kükrememiş olan böyle bir karışımı içen kimse bu hadis-i şerifteki yasağı çiğnediği için bir günah işlemiş sayılırken, sarhoşluk verecek hale gelmiş olan bir karışımı içen bir kimse de birisi bu hadisteki yasağı çiğnediği diğeri de sarhoşluk veren bir içkiyi içtiği için iki yönden günah işlemiş sayılır.

Süfyân-ı Sevrî ile Ebû Hanîfe ise bu karışımların (sarhoşluk verici hale gelmeden) içilmelerinde bir sakınca görmemişlerdir.

Leys b. Sa'd'a göre, bu hadis-i şerifte yasaklanmak istenen şey sözü geçen meyvelerin şıralarını karıştırmaktır. Çünkü bunların şıraları karıştırılınca, karıştırılan bu şıralardan her biri diğerrinin kükreyip sarhoşluk verecek hale gelmesini çabuklaştırır. Bu yüzden onların şıralarını karıştırmak ya da birlikte şıralarını çıkarmak yasaklanmıştır."¹⁶

¹⁵ Buhârî, Eşribe 11, Müslim, Eşribe 16, (1286); Ebü Davud, Eşribe 8, (3703); Tirmizî, Eşribe 9, (1877); Nesâî, Eşribe 8, (8, 290).

¹⁶ Hattâbî, Meâlimü's-Sünen, Matbaatü'l-İlmiyye, Halep, 1351/1932 IV,269-270

قال الشيخ: قد ذهب غير واحد من أهل العلم إلى تحريم الخليطين وإن لم يكن الشراب المتخذ منهما مسكراً (=) , قولاً بظاهر الحديث ولم يجعلوه معلولاً بالإسكار، وإليه ذهب عطاء وطاوس. وبه قال مالك وأحمد بن حنبل وإسحاق وعامة أهل الحديث وهو غالب مذهب الشافعي. وقالوا من شرب الخليطين قبل حدوث الشدة فهو آثم من جهة واحدة، وإذا شرب بعد حدوث الشدة كان آثماً من جهتين أحدهما شرب الخليطين والآخر شرب المسكر، وخصص فيه سفيان الثوري وأبو حنيفة وأصحابه وقال الليث بن سعد إنما جاءت الكراهة أن ينبذا جميعاً لأن أحدهما يشد صاحبه.

Ebû Hanife, hurma ve kuru üzüm nebizlerinin karıştırılıp içilmelerinde bir beis yoktur. Çünkü bunlar evvelce hayatın zorluğundan (fakirlikten) dolayı kerih görülmüştü. Bunun gibi et ve yağ da o zaman kerih görülenler arasındaydı. Ancak Allah, müslümanlara genişlik verdiği zaman, bunları içmenin mahzuru yoktur". diyerek ictihadda bulunmuştur. Ebû Hanife'nin bu görüşünü nakleden İmam Muhammed daha sonra şu ifâdeyi kullanmıştır: "Biz bunu alırsız. Ebu Hanife'nin görüşü de budur" demektedir.¹⁷

Hanefîlerin bu ictihadını Bedrüddîn Aynî "Hidâye" şerhi "el-Binâye"de şöyle açıklar:

Bu karışımların içilmesinde bir sakınca görmeyen Hanefî ulemasına göre, mevzumuzu teşkil eden hadis-i şeriflerdeki söz konusu karışımların içilmesiyle ilgili yasaklar, insanların yiyecek ve içecek bulmada zahmet çektikleri İslâm'ın ilk yıllarına aittir. Müslümanların fakrû zaruret içerisinde yaşadıkları o dönemde müslümanların et ve yağ yemeleri bile yasaklanmıştı.¹⁸

Görüldüğü gibi, Ebû Hanife, mezkur hadislerin yorumunda zamanı ve şartları dikkate alarak ictihadını o istikâmette oluşturmuştur.

3- Gayr-i Müslim Memleketine Kur'an'ı Götürmemek

¹⁷ Muhammed bin Hasen eş-Şeybânî, Kitâbu'l-Âsâr, Thk. Halid Avvâd, Dârunnûr, +I,701-702, ha.828 (=

قال محمد: أخبرنا أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: لا بأس بشرب نبيذ التمر والزبيب إذا خلطاً فإنهما إنما كرها لشدة العيش في الزمن الأول كما كره السمن واللحم وإما إذا وسع الله تعالى علي المسلمين فلا بأس بهما قال محمد: و به تأخذ و هو قول أبي حنيفة رحمه الله تعالى.

¹⁸ Aynî, el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye, XII,374-375(=

وما روي أنه - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - نهى عن الجمع بين التمر والزبيب، والزبيب والرطب، والرطب والبس محمول على حالة الشدة وكان ذلك في الابتداء

قوله: محمول على حال الشدة أي القحط، وإن كان ذلك في الابتداء أي في ابتداء الإسلام، ويؤيده ما رواه أحمد بن الحسن في كتاب "الأثار الحسان" عن أبي حنيفة: أخبرنا أبو حنيفة عن حماد بن سليمان عن إبراهيم النخعي - رَجَمَهُ اللهُ - قال: لا بأس بنبيذ خليط التمر، والزبيب، وإنما كرها لشدة العيش في زمن الأول كما كره السمن، واللحم، وما كره الإقران. فأما إذا وسع الله سبحانه وتعالى من المسلمين فلا بأس به

İbn Ömer(r.a.)'den gelen bir rivâyette Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Nebî (s.a.v) düşman eline geçebilir endişesiyle Kur'an'la düşman ülkesine yolculuk etmeyi/girmeyi yasakladı.”¹⁹

Hadis, diğer kütüb-i sitte müelliflerince de nakledilmiştir:

Müslim'in rivâyeti şöyledir:

Abdullah b. Ömer'den, o da Rasûlullah (s.a.v) 'den naklen haber verdi k: “Düşmanın eline geç endişesi ile düşman toprağına Kur'an-ı Kerimle gidilmesini yasak ederdi”²⁰.

Ebû Davud'un rivâyeti de şöyledir:

...Abdullah b. Ömer (r.a.)'den; demiştir ki: "Rasûlullah (s.a.) Kur'anla birlikte düşman ülkesine yolculuk yapmayı yasakladı."²¹ (Bu hadisin râvilerinden) Mâlik dedi ki, “Öyle zannediyorum ki (yasaklama) düşmanın Kur'anı ele geçirmesi korkusundandır.”²²

Bu hadis hakkında şu şekilde değerlendirilmede bulunulmuştur:

Hadisin metnindeki “(Bu hadisin râvilerinden) Mâlik dedi ki, öyle zannediyorum ki (yasaklama) düşmanın Kur'anı ele geçirmesi korkusundandır.”

Ziyâde hakkında hadisi değerlendiren Hafız İbn Hacer'in açıklamasına göre, hadisin sonunda bulunan "*bu (yasaklama), düşmanın Kuran'ı ele geçirmesi*

¹⁹ Buhari, Cihad,129,ha. 2290

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ يُسَافَرَ بِالْقُرْآنِ إِلَى أَرْضِ (= الْعَدُوِّ)

²⁰ Müslim, İmare, bab,24,ha. 93, hadis genel no: 1869

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، «أَنَّهُ كَانَ يَنْهَى أَنْ يُسَافَرَ بِالْقُرْآنِ إِلَى أَرْضِ الْعَدُوِّ، (= مَخَافَةَ أَنْ يَنَالَهُ الْعَدُوُّ»

²¹ Ebu Davud, cihad, 81,ha.2610

عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُسَافَرَ بِالْقُرْآنِ إِلَى أَرْضِ الْعَدُوِّ» (= قَالَ مَالِكٌ:

(«أَرَاهُ مَخَافَةَ أَنْ يَنَالَهُ الْعَدُوُّ»)

²² Ebu Davud, cihad, 81,ha.2610.

korkusundandır." cümlesinin Hz. Peygambere mi yoksa, râvilerden birine mi âit olduğu meselesi, Hadis ulemâsı arasında ihtilâfıdır. Bu sebeple bazıları, bu sözü Hz. Peygambere âit bir sözmüş gibi rivayet ederken bazıları da İmam Mâlik'e âit bir sözmüş gibi rivâyet etmişlerdir. Aslında bu söz imam Mâlik'in bu hadisle ilgili bir açıklamasından ibârettir. İbn Abdilberr'in açıklamasına göre, yanında "Mushaf" bulunan bir kimsenin, düşmana yenilmesinden korkulan küçük bir cemaat içerisinde düşman ülkesine seyahat etmesinin caiz olmadığına tüm fıkıh ulemâsı ittifak etmişlerdir. Ancak düşmana galip geleceğinden emin olunan bir askeri birlik içerisinde bulunan bir kimsenin yanındaki "Mushaf"la düşman ülkesine girip girmemesi meselesi ulemâ arasında ihtilâfıdır. İmam Malik bunu da câiz görmüştür. İmam Ebû Hanife'ye göre düşmana galib geleceğinden emin olunan bir askeri birlik içerisinde bulunan bir kimsenin yanındaki mushafla düşman ülkesine girmesinde bir sakınca yoksa da, düşmana yenileceğinden korkulan küçük askeri birlikler içerisinde bulunan bir kimsenin mushafla düşman ülkesine girmesi câiz değildir.²³

Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir*'de bu konuda Tahavî'den şöyle bir yorum naklettiğini, Kevseri, (Nüket,21) 'de şöyle nakleder:

"O zaman (Hz. Peygamber zamanında) müslümanların elinde Kur'an çoğaltılmamıştı. Düşmanın eline geçtiği takdirde bir kısmı kaybolabilir veya değiştirilebilirdi. Ama şimdi (Ebû Hanife veya Tahavî zamanında) mushafların ve Kurr'an'ın çokluğundan dolayı korkulacak bir durum söz konusu değildir. Ayrıca Kur'an, düşmanın eline geçse bile onunla alay edemezler. Çünkü o en muciz ve fasih bir kelimdir"²⁴

²³ Sünen-i Ebu Davud Şerhi ve Tercümesi, Ebu Davud, cihad, 81,ha.2610₂'nolu hadisin açıklaması

²⁴ Kevseri, en-Nüketü't-Tarife,1415/1995 Pakistan, , s. 21

(وروي السرخسي عن الطحاوي أن هذا النهي كان في ذلك الوقت لأن المصاحف لم تكثر في أيدي المسلمين وكان لا يؤمن إذا وقعت المصاحف في أيدي العدو، أن يفوت شيء من القرآن من أيدي المسلمين أو بغير بعض ما في المصاحف مما يعلمون أنه لم يبق بأيدي المسلمين ، ويؤمن مثله في زماننا (زمن الطحاوي) لكثرة المصاحف و كثرة القراء، ولو وقع مصحف في أيديهم لم يستخفوا به لأنهم ، وإن كانوا لا يقرون بأنه كلام تعالي، فهم يقرون بأنه أفصح الكلام بأوجز العبارات وأبلغ المعاني ، فلا يستخفون به كما لا يستخفون بسائر الكتب.)

Bu yorum mâkuldür ve muhtemelen **Ebû Hanife** de mushafların ve Kur'an'ın çoğalıp her tarafa yayıldığı kendi döneminde hadiste zikredilen endişenin ortadan kalktığı düşüncesiyle Kur'anla düşman arazisine girmekte bir sakinca görmemiştir.²⁵

Bu konuda Tahavî Şerhu "Müşkili'l-Âsâr"da şöyle der:

"Ehl-i ilim, düşman ülkesine Kur'anla birlikte yolculuk etme konusunda ihtilaf ettiler. Bazıları bunun mubahlığına hükmettiler: Ebû Hanife, Ebû Yusuf, Muhammed bin Hasen bunlardandır.

Bazıları bunun kerâhatine hükmetti. Bu görüş, Malik bin Ens'ten nakledilmiştir. Düşmandan emin ise, düşman beldesine Kur'an'la birlikte yolculuk etmekte beis yoktur. Eğer korkudan emin değilse, düşman topraklarına Kur'anla birlikte yolculuk etmemesi gerekir. Bu konuda kendisiyle ashâbı arasında başka hiç bir ihtlaf nakletmemiştir.

Birinci görüş olarak naklettiğimiz "düşman ülkesine Kur'an'la birlikte yolculuk etmesinin mubahlığı" konusu, muhtemelen düşmandan emin olduğu durumdadır. Bu konuda en güzel cevap da bu olmalıdır..."²⁶

Bütün bu örneklerde de görüldüğü üzere, Ebû Hanife ictihadlarında değişen zamanı ve şartları dikkate almış, ortaya çıkan problemlere mâkul, mantıklı ve uygulanabilir çözümler getirmeye çalışmıştır. "*Değişen zamanın ve şartların dikkate*

²⁵ Ünal, İ. Hakkı, a.g.e., s. 119-120

²⁶ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr* (thk. Şuayb Arnaud), 1415/1994, Müessesetü'r-isâle, Beyrut, V, 166-167

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " لَا تُسَافِرُوا بِالْقُرْآنِ إِلَى أَرْضٍ (= الْعُدُوِّ ، فَاتِي أَخَافُ أَنْ يَنَالَهُ الْعُدُوُّ "

وَقَدْ اِخْتَلَفَ أَهْلُ الْعِلْمِ فِي السَّفَرِ بِهِ إِلَى أَرْضِ الْعُدُوِّ ، فَذَهَبَ بَعْضُهُمْ إِلَى إِبَاحَةِ ذَلِكَ ، مِنْهُمْ: أَبُو حَنِيفَةَ ، وَأَبُو يُوسُفَ ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ . كَمَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبُدٍ ، عَنْ [ص:167] مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ ، عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ ، وَلَمْ يَخُكْ خِلَافًا بَيْنَهُمْ ، وَذَهَبَ بَعْضُهُمْ إِلَى كَرَاهَةِ ذَلِكَ ، وَقَدْ رَوَى هَذَا الْقَوْلُ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ ، وَذَهَبَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِأَجْرَةٍ فِي سَبِيهِ الْكَبِيرِ ، إِلَى أَنَّهُ إِنْ كَانَ مَأْمُونًا عَلَيْهِ مِنَ الْعُدُوِّ فَلَا بَأْسَ بِالسَّفَرِ بِهِ إِلَى أَرْضِهِمْ ، وَإِنْ كَانَ مَخُوفًا عَلَيْهِ مِنْهُمْ فَلَا يَنْبَغِي السَّفَرُ بِهِ إِلَى أَرْضِهِمْ ، وَلَمْ يَخُكْ هُنَاكَ خِلَافًا فِي ذَلِكَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِهِ ، فَاحْتَمَلَ أَنْ يَكُونَ مَا فِي الرَّوَايَةِ الْأُولَى الَّتِي رَوَيْنَاهَا مِنْ إِبَاحَةِ السَّفَرِ بِهِ إِلَى أَرْضِ الْعُدُوِّ عِنْدَ الْأَمَانِ عَلَيْهِ مِنَ الْعُدُوِّ ، وَهَذَا الْقَوْلُ أَحْسَنُ مَا قِيلَ فِي هَذَا النَّبَابِ ، وَاللَّهُ تَعَالَى نَسْأَلُهُ التَّوْفِيقَ

alınması keyfiyeti”, ilgili nassın delâletinin tespiti ve illetin belirlenmesi sonucu hükmün istinbâtında bazen kıyâs yoluyla, bazen istihsânen uygulanmıştır.